

Боличева О.В.

*Університет менеджменту освіти
НАПН України*

ПРОБЛЕМАТИКА ДОСЛІДЖЕНЬ ФЕНОМЕНА ПЕРСОНІФІКАЦІЇ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ

У статті розглядаються проблеми та аспекти дослідження феномена персоніфікації освітньої діяльності. Проаналізовано вітчизняні та закордонні наукові дослідження щодо феноменології процесу персоніфікації в освіті. Автор намагається систематизувати уявлення про феномен персоніфікації у процесі підготовки майбутнього фахівця й розглядає цей процес у контексті підготовки практичних психологів.

Ключові слова: *персоніфікація освітнього процесу, принцип персоніфікації, персоніфіковане знання.*

Постановка проблеми

Однією з провідних тенденцій сучасної освітньої ситуації, що здійснюється на тлі активних інноваційних процесів у соціальній і економічній сферах життя суспільства, є перехід до гуманістичної парадигми. Орієнтація на дану тенденцію об'єктивно вимагає формування концептуальної системи поглядів на розвиток духовного й інтелектуально-творчого потенціалу фахівця, процес становлення якого включається в ширший простір соціальної, професійної та особистісної самореалізації людини. Нині стає все більш очевидним, що цей процес набуває особистісно орієнтованого, персоніфікованого характеру, оскільки студент і викладач виступають як суб'єкти свого професійного розвитку та саморозвитку. Про це свідчать масовий досвід і проведені асу дослідження (Г.Балл, Р.Беланова, О.Бондарчук, С.Гончаренко, І.Зязюн, П.Кононенко, П.Лушин, О.Пехота, В.Рибалко, М.Романенко, О.Романовський, О.Рудницька, В.Семиченко, В.Сластенин, І.Слободянюк, Л.Спірін).

Актуальним є те, що сфера освіти потребує нині створення гнучких організаційних форм навчання, що сприяють мобільності людини у професійному освітньому просторі для вирішення формули «освіта впродовж усього життя». Таким чином, вимальовується тенденція соціального замовлення підготовки фахівців через вдосконалення педагогічних основ, форм і способів навчання в персоніфікованій системі професійної освіти.

Мета роботи — вивчення проблематики й аспектів дослідження феномена персоніфікації освітньої діяльності.

Виклад основного матеріалу

Нині очевидно, що педагогічна думка повертається до антропологічних підстав. Можливо, це пов'язано зі спадщиною психолого-педагогічної культури радянського періоду, де була розвинена антропологічна проблематика (педологія, філософія освіти, соціологія, вікова і педагогічна психологія та ін.). В основі загострення інтересу до педагогічної антропології лежить мета — вироблення нової парадигми освіти, що центрується на людині. Сучасна концепція розвитку освіти ґрунтується на ідеях цілісності людини, її біологічної та соціальної природи, особистості й її суб'єктності, єдності фізичного, психічного та соціального, а також індивідуального і соціального розвитку людини.

Великий внесок у розроблення антропологічного знання вніс М.Бахтін [3]. Центральне поняття його системи знань — «подія буття», яке розглядалося як показник індивідуального буття, як зріз певної епохи, історико-культурної ситуації. Вихідне положення М.Бахтіна — теза про унікальність кожної людини, що передбачає перетворення свого «надлишку бачення» в дійсність (кожна людина наділена надлишком бачення, який відкривається лише їй з її місця. У цьому призначенні людини — знання своєї одноособовості і втілення її відповідальним вчинком). Він розглядав людину як проблему філософії, психології і педагогіки і прагнув не втратити людину, його неповторну індивідуальність за штампами і розбіжностями.

Ідеєю інтеграції знань про людину були наповнені роботи Б.Ананьєва [1], в яких наводиться розгорнута характеристика таких конструктів, як «індивідуальність», «особистість», «суб'єкт діяльності». В його працях характеристика людини як суб'єкта діяльності стає основоположною (спосіб організації особистістю життя). Суб'єктивність розкриває особистість індивідуально і типологічно, а також те, яким чином особа відображає та реалізує суспільні тенденції. Концепція якостей особистості як системного індивіда розкрито і в роботах О.Леонтьєва [14] через постановку завдання системнорівневого розвитку особистості, діахронічної (що розгортається в часі) побудови життєвого шляху. Новий період — останні десятиріччя — характеризується «логікою самовтілення» ідеї особистості. Дослідники відкрили нові грані особистості: відображена суб'єктивність, подієва спільність, неадаптивна активність, *персоніфікація*.

Відображаючи гуманістичну парадигму освіти, персоніфікація з боку людини, що набуває знання, одержує освіту, є специфічною самоорганізацією, суб'єктом освітнього процесу свого особистісного освітнього простору. Персоніфікація актуалізує професійно-особистісне «Я» студента як суб'єкта вільного свідомого вибору освітніх траєкторій і шляхів розв'язання завдань професійного становлення, усвідомлення своєї унікальності і самоцінності.

Останнім часом у психолого-педагогічній науці та практиці відбувається перехід на новий парадігмальний рівень. Відроджуються ідеї духовності, цін-

ності, відповідальності, розвитку, самобудівництва, безсмертя. Змінюється образ концепції особистості (з абстрактних до ускладнених і операційних). Зараз ми маємо можливість спостерігати тенденцію зміни розуміння масштабу суб'єктності людини. Суб'єктність — властивість самодетермінації буття особистості у світі: за свій розвиток особистість відповідальна сама [19]. Особистість розглядається як головний суб'єкт діяльності: вітальної (життєдіяльності), предметної (практики), комунікативної (спілкування), рефлексії (саморозвитку). Особистість інтегрує все це в цілісний гештальт, вибираючи форми своєї активності, свободи та рівня розвитку. «Відображена суб'єктність» як продовження однієї людини в іншій дає можливість досліджувати утворення характеристик особистості. Експериментальні дослідження характеристик особистості поставили питання про мотивацію відтворення своєї суб'єктивності у світі, тобто про прагнення людини бути відображеними в житті, культурі, інших значущих людях, як «Я сам». Аналіз системи «індивід — інший індивід» дав змогу розглянути суб'єкта в його становленні, відображеного й поверненого. У процесі відтворення своєї суб'єктивності в світі особа вибирає свої способи залучення, формується індивідуальний світ, спосіб життя.

Персоніфікація у психолого-педагогічному контексті означає «уособлення» освітнього процесу, надання йому особистісної спрямованості, має на увазі виявлення й актуалізацію внутрішніх особистісних ресурсів кожного суб'єкта освітнього процесу [20]. Американський соціолог, психіатр і психолог Г.Саліван [26] в якості основних елементів структури особистості запропонував систему персоніфікацій — сформованих образів себе та довколишніх, які визначають ставлення до себе й до інших, підкреслюючи, що для особистості значущим є те, як вона вписується в реалії соціуму і сприймається довколишніми людьми. У працях багатьох спеціалістів підкреслюється велике значення для соціалізації особистості персоніфікована професійна освіта, яку, на їхню думку, треба розглядати як безперервний інтегрований педагогічний процес. «Персоніфікована освіта — це, як мінімум, індивідуальний, особистісно орієнтований процес, що спрямований на максимальний соціально-професійний розвиток особистості й базується на властивому їй прагненні до самоактуалізації, самовдосконалення. Затвердження особистісно орієнтованої парадигми в теорії і практиці освіти поставило принцип персоніфікованого підходу до професійної освіти (зокрема до перенавчання) фахівців в ряд найактуальніших значущих проблем» [20]. Н.Тализіна [25] зазначає, що «знання ніколи не існують самі по собі, а завжди є елементом якоїсь діяльності, якогось уміння». В методології та теорії педагогічної освіти залишається пріоритетним діяльнісний підхід, в рамках якого особистість учителя виявляється повністю детермінованим наочно-технологічним аспектом праці. На особистісному рівні вчитель вже не може тлумачитись як персоніфікація нормативної діяльності. Вчитель стає суб'єктом, який реалізує у

професії свій спосіб життєдіяльності, готовий визначити завдання, взяти відповідальність за їх вільне і самостійне розв'язання. Це — внутрішньо детермінована активність, за якою викладач поводить незалежно від обставин, творить їх сам і виробляє власну стратегію професійної поведінки і діяльності: «Технологічний аспект діяльності має поєднуватися з особистістю педагога» [25]. В.Сластенін зазначає: «При визначенні мети професійної підготовки слід подолати розрив між вчителем-людиною, вчителем-громадянином, вчителем-професіоналом, що інтегрує особистісну та професійну позицію викладача» [24].

Ці положення стають актуальними під час підготовки практикуючих психологів у вищих навчальних закладах, особливо враховуючи «парадокс еквівалентності» між педагогічною і психотерапевтичною формами особистісної зміни, відкритий та проаналізований П.Лушиним [15]. Зокрема, автор пише: «В разі психотерапевтичної, так само як і педагогічної зміни суб'єкт, як правило, ставить перед собою завдання ліквідувати певний дефіцит, виправити помилку, вирішити проблему, усунути психологічне порушення чи здолати опір у діяльності клієнта або учня. Останні, як правило, володіють відмінною від учителя або психотерапевта смисловою моделлю. Процес подолання опору і є психологічною або педагогічною діяльністю». В.Сластенін [24] у зв'язку з цим зазначає: «В педагогічних вищих навчальних закладах на основі типової учбової структури намагаються розвинути творчу індивідуальність, не займаючись нею як такою. Звідси стає необхідним розроблення особистісно орієнтованої технології педагогічної освіти. Міра ефективності цих технологій істотно залежить від того, якою мірою представлена в них людина (студент, слухач) у її багатообразній суб'єктності й суб'єктивності». Автор підкреслює пріоритет суб'єктно-сислового навчання порівняно з інформаційним і формування безлічі суб'єктивних картин світу, чому може сприяти: діагностика особистісного розвитку, ситуативне проектування, введення навчальних завдань у контекст життєвих проблем, відмова від валових форм навчання до його індивідуалізації — полісуб'єктний, діалогічний підхід, який передбачає інші структури взаємодії викладача і студентів. Такий індивідуальний творчий підхід, на думку автора, забезпечує розвиток педагогічних поглядів і ідеалів, неповторної технології діяльності, авторського мислення.

На підставі положень, що розкривають поняття персоніфікації в освітньому процесі, можна говорити про формування в учасників педагогічного процесу певних персоніфікованих систем знань. Під знанням частіше розуміється персоніфіковане знання, «тобто воно існує на рівні індивіда, формалізувати його за допомогою правильної літературної мови, математичних формул, конкретних характеристик і інструкцій вкрай складно, воно ледь піддається вербалізації» [8], до того ж воно найтісніше пов'язане з досвідом конкретної людини, його діями, прийнятими ідеалами та цінностями [18, 128]. Ми підтримуємо точку зору П.Дру-

кера, що знання не можна знайти в книжках; там можна знайти лише інформацію. «Знання — це здатність застосовувати інформацію в конкретній сфері діяльності» [7, 141]. Персоніфікація знань розкрита в літературі в наступних інваріантах. Наприклад С.Борисов [5] розкриває цей феномен так: «Якщо традиційною парадигмою освітні здібності розглядаються як типові, то сучасна школа розглядає індивідуальні здібності. В основі даного зіставлення лежить те, що сучасна школа виходитиме із самоцінності суб'єктного досвіду індивіда як неповторного способу його життєдіяльності. «Цінність» учня виявляється відтворенням не стільки суспільного, скільки індивідуального досвіду, збагаченого останнім. Учень не стає суб'єктом вчення, він є ним спочатку як носій суб'єктного досвіду. У вченні відбувається «зустріч» чогось заданого з вже наявним суб'єктивним досвідом, збагачення, «окультурення» останнього, а не його породження, як вважалося раніше. Суб'єктність особистості виявляється у вибірковості до пізнання світу (змісту, вигляду і форми його подання), стійкості цієї вибірковості, способах опрацювання навчального матеріалу, емоційно-особистісному ставленні до об'єктів пізнання. Тому основна функція сучасної школи полягає не в нивелюванні, відкиданні досвіду учня як неістотного, а, навпаки, в максимальному його виявленні, використанні, «окультуренні» через збагачення результатами суспільно-історичного досвіду... Таким чином, під освітнім процесом у сучасній школі слід розуміти можливість учня реалізувати свій індивідуальний досвід пізнання, навчальної діяльності, поведінки... Для сучасної освіти стає актуальним питання співпраці вчителя й учня, і, як окремий випадок цього питання, способи включення особистісного досвіду учня у процес навчання. Можна виділити три стадії становлення особистості в навчанні. Перша стадія — *ідентифікація*. Людина адаптується до соціуму, засвоює «копії» «препарованого» в навчальних цілях знання, проходить тренінг (на репродуктивній основі). Друга стадія — *індивідуалізація*. Вона характеризується гуманізацією педагогічного впливу, режимом вільного розвитку в плані самоствердження. Освітній процес, побудований на гарній філософській основі, відкриває можливість для переходу особистості на третю стадію становлення — *персоніфікацію*. Особистість сприймається як носій специфічної духовності, пов'язаної з трансцендентальними зусиллями людини. М.Мамардашвілі розробив своєрідну методичку проходження цієї стадії, яку можна назвати «трансцендентальною дидактикою». Вчення «за Мамардашвілі» можна визначити як філософську комунікацію, мета якої в тому, щоб індукувати думку слухачів. Мамардашвілі прагнув показати, що знання не є сукупністю абстрагованих понять, позбавлених усякого життєвого сенсу. «Мертві знання нам не важливі, — писав він, — ми звертаємося до минулого і розуміємо його лише тією мірою, якою можемо відновити те, що думалося колись, яка наша здатність мислення і те, що ми можемо зараз самі придумати» [16, 14]. Тобто головне завдання дидактики —

вчити мислити. «Найкраще передавання знань відбувається тоді, коли вчитель не займається «педагогікою», нічого сам спеціально не вчить, а є мовчазним прикладом. Проте душевна смута саме тут і виникає» [16, 177].

У літературі зустрічається поняття *персоніфікації знань*: «функція, що є втіленням знань у креативному потенціалі людини і встановленням персональної відповідальності за їх використання» [13]; «персоніфікація знання належить більше до проблем щодо роботи із знанням. Але з точки зору його вмісту ми приходимо до несподіваного і парадоксального висновку про те, що знання різні у кожної людини, в кожній групі і в кожному суспільстві в кожен момент часу» (А.Єгоров); «це знання, накопичене людством і притому зафіксоване в словесно-знаковій формі, виступає одночасно і як *вихідний пункт*, і як *мета* ... спеціальної роботи» [9]; «(із знанням) людина із самого початку *зливається*, бо і виникає вона як суб'єкт дії з предметом, як персоніфіковане знання, як знання, що має безпосереднє зіставлення з речами, як знання речей. А не тих фраз, які з приводу цих речей сказані іншими людьми. Людина набагато рідше бачить і знає предмет, ніж думає. Найчастіше у предметі він бачить лише те, що знає зі слів інших людей, оскільки з самим предметом він, по суті справи, і не стикається. Бо його ознайомлюють не з предметом, а з тим, що з приводу цього предмета вже написано в книжках, в керівництві, в інструкціях, у підручниках» [10].

Висновки

Отже, виходячи з вищесказаного, можна зробити висновок, що досі не існує певної однозначності у трактовці розглянутого у статті феномена. Так, персоніфікація *викладання* розглядається як ототожнення учнями стратегії викладання, стилю і відповідальності з персоною викладача і залежить від методології, сформованості колективу учнів, лідерства, масштабів, стилю; персоніфікована психолого-педагогічна *взаємодія* — міжособистісна взаємодія учасників проблемно орієнтованої групи [15], яка сприяє відмові від рольових «масок», подолання на користь вирішення проблеми психологічних «захистів», тобто виконання психолого-педагогічних функцій у поєднанні з особистісним ставленням (адекватне включення відчуттів, переживань, емоцій, особистісної турботи), духовним діалогом, що надалі сприяє здійсненню взаємозбагачувального особистісного саморозвитку всіх учасників освітнього процесу; відповідно *принцип* персоніфікації як провідний принцип антропоцентричного підходу — це умова до організації педагогічної взаємодії, що дає змогу зробити останнє персоніфікованим; персоніфіковане *знання* як продукт відповідного підходу в освітній діяльності з'являється як знання, зіставлене з існуючим особистісним контекстом, особистісною системою знань, що формується в індивіда, та особистісними сенсами і цілями діяльності. Персоніфікація знань є своєрідним «перенесенням» компонентів і систем «вхідного» знання з подальшим його опо-

середкуванням і репрезентацією, що має перетворювальний, взаємозбагачувальний та розвивальний ефект у всіх учасників освітнього процесу.

Принципи та технології персоніфікації все більше інтегруються в освітній процес, що є об'єктивним і екологічним чинником розвитку процесу освіти на сучасному етапі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания / Б.Г.Ананьев. — СПб.: Питер, 2001. — 288 с.
2. Асмолов А.Г. Историко-эволюционный подход к пониманию личности: проблемы и перспективы исследования / А.Г.Асмолов // Вопросы психологии. — 1986. — № 1. — С. 28–40.
3. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества / М.М.Бахтин. — М., 1979. — 412 с.
4. Боличева О.В. Персоніфікація знань: до визначення поняття / О.В.Боличева // Вісник післядипломної освіти: зб. наук. праць. — К., 2009. — Ч.2. — 352 с.
5. Борисов С.В. Философская культура мышления как основа модернизации образования / С.В.Борисов // Credo new: теоретический журнал. — СПб., 2007.
6. Голубева Л. Индуцируя мысль... (трансцендентальная дидактика М.Мамардашвили) / Л.Голубева // Alma mater: вестник высшей школы. — М., 2000. — № 3. — 258 с.
7. Друкер П. Новые реальности / П.Друкер. — М.: Прогресс, 1991.
8. Игнатьева Е.Ю. Менеджмент знаний в управлении качеством образовательного процесса в высшей школе: монография / Е.Ю.Игнатьева. — Новгород, 2008. — 280 с.
9. Ильенков Э.В. Диалектическая логика: очерки истории и теории. — 2-е изд., доп. / Э.В.Ильенков. — М., 1984.
10. Ильенков Э.В. Школа должна учить мыслить / Э.В.Ильенков. — М., 2002. — 112 с.
11. Концепция модернизации российского образования на период до 2010 г. // Наука и школа. — 2003. — № 1.
12. Кузнецова А.Я. Персонификация обучения как условие индивидуализации университетского образования: материалы Всероссийской междисциплинарной конференции. — М., 2007.
13. Лолаева Б.Х. Функциональное содержание и структурные уровни воспроизводства человеческого капитала: автореф. дис. ... канд. экон. наук / Б.Х.Лолаева. — Владикавказ, 2009.
14. Леонтьев А.Н. Образ мира / А.Н.Леонтьев // Избранные психологические произведения. — М.: Педагогика, 1983. — С. 251–261.

15. Лушин П.В. Личностные изменения как процесс: теория и практика / П.В.Лушин. — Одесса: Аспект, 2005. — 334 с.
16. Мамардашвили М.К. Как я понимаю философию / М.К.Мамардашвили. — М., 1992.
17. Мерлин В.С. Очерк интегрального исследования индивидуальности / В.С.Мерлин. — М., 1986.
18. О реализации положений Болонской декларации в системе высшего профессионального образования РФ: офиц. документы МОН РФ. — М.: ИЦПКПС, 2005. — 34 с.
19. Петровский В.А. Субъектность: новая парадигма в образовании / В.А.Петровский // Психологическая наука и образование. — 1996. — № 3.
20. Попова О.В. Дистанционные образовательные технологии в персонифицированном профессиональном образовании / О.В.Попова // Профессиональное образование в условиях дистанционного обучения: достижения, проблемы, перспективы: материалы Межрегион. науч.-практ. конф. — М., 2007.
21. Прангшивили А.С. К проблеме бессознательного в свете теории установки: школа Д.Н.Узнадзе / А.С.Прангшивили // Бессознательное. Природа, функции, методы исследования. — Тбилиси, 1978. — Т. 1. — С. 84–94.
22. Про затвердження Концептуальних засад розвитку педагогічної освіти в Україні та її інтеграції в європейський освітній простір / Наказ МОН від 31.12.04 р. № 988.
23. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л.Рубинштейн. — К.: PSYLIB, 2005.
24. Слостенин В.А. Педагогика: учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / В.А.Слостенин, И.Ф.Исаев, Е.Н.Шиянов; под ред. В.А.Слостенина. — М.: Академия, 2002. — 576 с.
25. Талызина Н.Ф. Пути разработки профиля специалиста / Н.Ф.Талызина, Н.Г.Печенюк, Л.Б.Хихловский. — Саратов: изд-во Саратов. ун-та, 1987.
26. Sullivan H.S. The interpersonal theory of psychiatry / H.S.Sullivan / New York: Norton.

В статье рассматриваются проблемы и аспекты исследования феномена персонификации образовательной деятельности. Осуществляется анализ отечественных и зарубежных научных исследований относительно феноменологии процесса персонификации в образовании. Автор пытается систематизировать представление о феномене персонификации в процессе подготовки будущего специалиста и рассматривает этот процесс в частности в контексте подготовки практических психологов.

Ключевые слова: персонификация образовательного процесса, принцип персонификации.

This article deals with the problems and aspects of the phenomenon of personification in the educational context. The author provides an attempt to systematize the ideas of personification in the process of preparation of future psychologists.

Key words: *personification of educational process, principle of personification, personification of knowledge.*